

ייחודו החינוכי של שיעור הרב בשבת*

הרב פרופ' בנימין זאב בנדיקט זצוק"ל

אמרה תורה: "ויקהל משה את כל עדת בני ישראל ויאמר אליהם אלה הדברים אשר צוה ה' לעשת אתם"¹ ודרשו חז"ל: "אמר הקב"ה: 'עשה לך קהלות גדולות ודרוש לפניהם ברבים הלכות שבת, כדי שילמדו ממך דורות הבאים להקהיל בכל שבת ושבת ולכנוס בבתי מדרשות ללמד ולהורות לישראל דברי תורה, איסור והיתר, כדי שיהא שמי הגדול מתקלס בין בניי"². הרי שצו ה' הוא, לרכז בכל שבת ושבת צבור גדול על מנת להורות לו דבר ה'.

ואמנם מצינו במקרא, במשנה, במדרש ובתלמוד, שאבותינו קיימו, ובתקופות שונות, את הצו הזה. כך בימי דוד המלך, בהמשכו של המדרש הנ"ל נאמר: "וכן דוד הוא אומר: 'בשרתי צדק בקהל רב'³ ... פותח ודורש לפניהם דברי תורה ..."⁴.

וכך בימי הבית. על דברי בעלה של השונמית "מדוע את הלכת אליו היום לא חדש ולא שבת"⁵ אמרו חז"ל: "מכלל, דבחדש ושבת איבעי לה למיזל"⁶.

וכך בימי התנאים והאמוראים. מצינו הלכות, מעשים. ואף מטבעות לשון המורים עד כמה הקפידו חכמי המשנה והגמרא, שכל אחד ואחד, גדולי תורה ופשוטי עם כאחד, יבואו לשמוע את שיעורו של הרב בשבת⁶.

גם על חכמים חלה החובה לבוא לשיעור הרב בשבת

אמרו חכמים: "רב אויא חלש ולא אתא לפרקא (= השיעור לרבים של רב המקום בשבת) דרב יוסף (רבה של פומבדיתא בימים ההם). למחר, כי אתא, בעא אביי לאנוחי דעתיה דרב יוסף (כדי שהרב, רב יוסף, לא יקפיד על העדרו של רב אויא מן השיעור בשבת), אמר ליה: 'מאי טעמא לא אתא מר לפרקא?' אמר ליה: 'דהוה חליש לבאי ולא מצינא' ..."⁷.

רב יוסף, כידוע, הצטיין במיוחד במדת הענוה⁸ וכבר ביארתי בשיעוריי על "הקפדה וענוה", שרב יוסף לא היה מקפיד אלא בעניינים, שבהם הדין מחייב את הרב להקפיד ושהקפדתו אינה עומדת בסתירה לענוותו⁹.

* פורסם בתורה שבעל-פה כ"ג עמ' קמ"ז-ק"ס, וכן ב"אסופת מאמרים", מוסד הרב קוק, י-ם תשנ"ד, עמ' מז-ס

¹ שמות לה א.

² מדרש, מובא בילקוט שמעוני, ויקהל, רמז תח.

³ תהלים מ י.

⁴ במקום הנ"ל, הערה 2.

⁵ מלכים-ב ד כג.

⁶ ראש השנה טז ב.

^{6*} המעשים וההלכות שלהלן אינם מובאים לפי סדר כרונולוגי אלא לפי הדרגה עניינית.

⁷ ברכות כח רע"ב. ועיין דקדוקי סופרים לשם הערה ק והשוה תשב"ץ ח"א ענין לג ומה שכתבתי להלן, פרק "חכם המסרב לבוא".

⁸ עי' סוטה מט סע"ב ועי' הערה הבאה.

⁹ עי', לפ"ש, מה שהעיר בספר חזון אי"ש, חשן משפט, ספר ג, ירושלים תשי"ד, סוף סימן כ, אות י. ועכשיו חזון אי"ש, חשן משפט, בני ברק תשכ"ו, סנהדרין, סימן כ, אות י. ולעניין מה שאמר רב יוסף, פסחים ק"ג ב, אכמ"ל, ובס"ש 'אדון בזה בשיעורי "הקפדה וענוה".

לפיקך, אם חשש אביי לקפידא מצדו של רב יוסף על העדרו של רב אויא מן הפרק, ואם רב אויא, כדי להפיס את דעתו של רב יוסף, מצא לנכון להתנצל על כך ובהנמקה של חולשת הלב, מוכח, עד כמה ראו החכמים בבבל את ההשתתפות בפירקא כחובה המוטלת על הכל ושרק התנצלות מטעמי בריאות לקוייה היתה בה להניח את הדעת.

אף אורח וגדול בתורה - חובתו לבוא לשיעור הרב

יותר מזה. חז"ל הקפידו הקפדת יתר, שלא רק תושב המקום, אלא גם אורח, שנזדמן למקום לשובות בו, ואף אם היה האורח גדול בתורה, ואף אם רמתו התורנית היתה עולה על זו של רב המקום, יהא חייב לבוא אל שיעורו של הרב בשבת.

רבה בר בר חנה היה מגדולי התורה שבדורו, דור ראשון לאמוראים, חבירם של רב ושמואל ולאחר מותם של רב ושמואל היה גם מזקני הדור¹⁰. והנה מזדמן רבה בר בר חנה לפומבדיתא ושובת שם. רבה של פומבדיתא בימים ההם היה רב יהודה, דור שני לאמוראים, תלמידם של רב ושמואל. וכשרבה בר בר חנה לא בא אל שיעורו של רב יהודה, שלח רב יהודה את הממונה להכריחו לבוא אל השיעור: "רבה בר בר חנה איקלא לפומבדיתא. לא על לפירקיה דרב יהודה. שדריה לאדא דיילא (רש"י: ממונה), אמר ליה: זיל, גרביה' (רש"י: קח את בגדו עד שיבוא)! אזל, גרביה. אתא"¹¹.

בהמשכו של מעשה זה נאמר, שרב יהודה בדרשתו באותו מעמד לא דייק בהלכה, ולא בדבר הלכה סתם, אלא בדבר הלכה, שמקובל היה אצל חכמי ארצו, בבל, וכהלכה פסוקה, ומשמו של שמואל, רבו המובהק של רב יהודה, ורבה בר בר חנה הוא שהעמידו על הדין הנכון: "אתא (רבה בר בר חנה אל שיעורו של רב יהודה), אשכחיה דקא דריש: 'אין מחזירין את השבר (בשבת)'. אמר ליה: 'הכי אמר רב חנה **בגדתאה**, אמר שמואל: "הלכה, **מחזירין** את השבר"¹²!"

תגובת רב יהודה על הערת רבה בר בר חנה לתקון פסיקתו היתה: "אמר ליה (רב יהודה לרבה בר בר חנה): 'הא חנה **דידן** והא שמואל **דידן**, ולא **שמיע** לי! ולא בדינא גרבתידך?¹³"

הרי שרב יהודה לא רק שלא ראה בעובדה, שרבה בר בר חנה, איש תורת ארץ-ישראל דווקה הוא שהעמידו על הלכה שנפסקה על ידי חכמי בבל דווקה, ביוש, אלא להיפך, אות, שמן השמים הסכימו לתקיפותו כלפי חכם זקן ומפורסם.

חכם המסרב לבוא - חייב נידוי

ראינו, שרבה בר בר חנה, כשרבה של פומבדיתא, רב יהודה, כפה אותו לבוא אל השיעור של שבת, נכנע ובא - "אתא". ברם, אם האורח סירב לבוא, לא נרתעו חכמים מלנהוג כלפיו בכל חומר הדין ועד כדי הטלת חרם.

נאמר בגמרא: "סבי דנזוניא (= חכמי נזוניא) לא אתו לפירקיה דרב חסדא", רבה של סורא בימים ההם (כפי שנראה להלן, הם לא באו מפני שסבורים היו, שאין להם מה ללמוד מרב חסדא בהלכה). "אמר ליה

¹⁰ עיין בערכו בספר "תולדות תנאים ואמוראים" לר"א היימאן, ח"ג, לונדון עת"ר, עמ' 1076 ואילך.

¹¹ שבת קמח רע"א.

¹² שם.

¹³ שם.

(רב חסדא) לרב המנונא: 'זיל, צנעינהו!'¹⁴ (לך הצניעם. רש"י: אמור להם להסגר ולישב בבית, וזה לשון נידוי לתלמיד חכם, כדאמר במועד קטן¹⁵, לאמור לו בדרך כבוד: 'הסגר ושב בבית')¹⁶.

חז"ל נמנעו, כידוע, מלהשתמש בעונש של נידוי כלפי תלמיד חכם. אף אם תלמיד חכם עבר על דבר, שחייבים עליו נידוי, העדיפו להלקותו ובלבד שלא לנדותו: "אמר רב פפא: 'תיתי לי, דלא שמיתי צורבא מרבנן מעולם'. אלא, כי קא מיחייב - היכי עביד? כי הא דבמערבא מימנו אנגיידא דצורבא מרבנן ולא מימנו אשמתא"¹⁷.

רב חסדא עצמו היה, כידוע, לא רק גדול בתורה, אלא אף מפורסם בחסידותו. רבו, רב הונא, גדול הדור ויחידו, שלא רק חכמי בבל, אלא אף חכמי ארץ ישראל היו כפופים לו¹⁸, אמר עליו: "חסדא שמך וחסדאין מילך"¹⁹, ואם על אף כל זאת רב חסדא ציוה להחרים את סבי דנזוניה, הרי שחז"ל ראו בסירוב לבוא אל שיעורו של הרב בשבת עבירה חמורה הראויה לעונש החמור ביותר.

יותר מזה, בהמשכו של המעשה נאמר: "אזל (הלך רב המנונא אצל סבי דנזוניה), אמר להו: 'מאי טעמא לא אתו רבנן לפירקא?' אמרו ליה: 'אמאי ניתי? דבעינן מיניה מילתא ולא פשט לך!' אמר להו: 'מי בעיתו מינאי מידי ולא פשיטנא לכו?'! בעו מיניה...? לא הוה בידיה. אמרו ליה: 'מה שמך?' אמר להו: 'המנונא'. אמרו ליה: 'לאו "המנונא" אלא "קרנונא" (רש"י: יושב קרנות אתה ולא בעל תורה)!' אתא לקמיה דרב חסדא. אמר ליה (רב חסדא לרב המנונא): 'מתניתא בעו מינך, דתנן ...'²⁰.

העובדה, שחז"ל מצאו לנכון לספר על הביזוי שנתבזה רב המנונא על ידי סבי דנזוניה (בזיון רבו ובזיון עצמו) מלמדת, שכוונתם היתה להורות, שכל נסיון לבוא לקראת המסרב לבוא אל שיעורו של הרב, לפתוח לו פתח למתן אמתלא על מנת להצילו מעונש חמור - הנו פסול מעיקרו^{20*}.

גם פשוטי-עם חייבים לבוא לשיעור זה

והחובה להשתתף בשיעורו של הרב בשבת מוטלת לא רק על גדולי תורה, אף שמבחינה מסויימת הרי זה בשבילם משום ביטול זמן, אלא גם על מי שאינו יכול להפיק את התועלת המירבית מדברי הרב בגלל העדר ידע והעדר כשרון. נאמר בגמרא: "אמר ר' זירא: 'אגרא דפרקא - רהטא!'"²¹ ומפרש רש"י: "עיקר קבול

¹⁴ קידושין כה רע"א. 15. יז א.

¹⁵ יז א.

¹⁶ במקום הנ"ל, הע" 14, ד"ה "זיל צנעינהו".

¹⁷ מועד קטן יז סע"א, ועיי"ש עוד. והשוה ירושלמי מועד קטן, פרק ג הלכה א. ועיין תשב"ץ הנ"ל הערה 7 ויש להעיר על הנאמר בכתובות סט סע"א משמו של רב הונא רבו של רב חסדא ואכמ"ל. ועיין להלן הערה 33.

¹⁸ גיטין נט סע"ב.

¹⁹ שם, ז א. והשוה תענית כג ב ואכמ"ל.

²⁰ במקום הנ"ל, הערה 14.

^{20*} חז"ל ובעקבותיהם הרמב"ם הורונו לשים לב לא רק למה שחכמים אמרו אלא גם למה שלא אמרו (עי' משי"כ ב"תורה שבעל-פה", טז, תשל"ד, עמ' קמב; טו, תשל"ג, סע"מ קטז ואילך; יג, תשל"א, סע"מ קסב ואילך ושם, הערה *24 ועוד) ועיי' גם להלן, הערה 47. והנה, באחת מסוגיות התלמוד, סנהדרין יז ב, מזוהים הכנויים של תנאים ואמוראים שונים, כגון "רבותינו שבבבל - רב ושמואל ... דייני דנהרדעא - רב אדא בר מניומי, סבי דסורא - רב הונא ורב חסדא, סבי דפומבויטא - רב יהודה ורב עינא" וכו'. "סבי דנזוניה" אינם נזכרים כלל. אמור מעתה מה גדול תוקפה של ההצנעה, שהטיל רבה של סורא על סבי דנזוניה. ועיין רמב"ם סוף ההקדמה לפירוש המשנה סוף פרק ב, מעשרת הפרקים, ושו"ת אבני נזר אורח חיים ס"י שיד.

²¹ ברכות ו ב.

שכר הבריות הרצים לשמוע דרשה מפי חכם היא שכר המרוצה, שהרי רובם אינם מבינים להעמיד גרסא ולומר שמועה מפי רבן לאחר זמן שיקבלו שכר למודי²².

איסור קריאה בכתובים בשעת שיעורו של הרב

אף זו. מצינו, שחז"ל גזרו איסור על דברים שיש בהם משום מצוה אם על ידי כך עלול האדם להמנע מלהשתתף בשיעורו של הרב בשבת.

שנינו: "ומפני מה אין קורין (בשבת) בהם (= בכתובים)? מפני ביטול בית המדרש"²³ ומבואר בגמרא: "לא שנו אלא בזמן בית המדרש"²⁴, ומפרש רש"י: "לפי שמבטלו מלילך אצל הדורש"²⁵.

לא כל אחד הנו מן הלמדנים, מן המעמיקים. וכידוע, "אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ"²⁶, ויש מי שלבו נמשך אחר הכתובים דווקא²⁷, אולם חכמים גזרו, שבשעה שמתקיים שיעורו של הרב בשבת - אסור לקרות בכתובים.

חומרת העבירה של קביעת סעודת שבת בשעת שיעורו של הרב

ולא רק קריאה בכתובים, שאינה ממצוות שהיום גורם דווקא, אלא אף מצוה כסעודת שבת, שהיא ממצוות היום, גזרו חכמים, שאסור לקובעה בזמן שהרב דורש לרבים, ולא עוד אלא שהקובע סעודת שבת באותה שעה - עונשו חמור ביותר.

מצינו בגמרא: "אמר רבה: בהני תלת מילי נחתי בעלי-בתי מנכסיהון" ואחד משלושת הדברים, שבעטיים בעלי-בתים יורדים מנכסיהם, הנו: "דקבעי סעודתייהו בשבת בעידן בי-מדרשא"²⁸ ומפרש רש"י²⁹: "כשהחכם דורש לרבים בשבת והם יושבין בסעודה והיה להם להקדים (במקום שהחכם דורש אחר הצהריים, לפנות ערב³⁰) או לאחר (במקום שהוא דורש לפני הצהריים³¹)", ורבה, כדרכו³² מסתמך על

²² שם, ד"ה "אגרא דפרקא".

²³ שבת, ראש פרק טז, קטו רע"א.

²⁴ שם, קטז ב.

²⁵ שם, ד"ה "בין במקום בהמ"ד".

²⁶ עבודה זרה יט א.

²⁷ ע"י רש"י, קטו א, במשנה, ד"ה "בין שאין קורין בהן"; פסקי ריא"ז, שבת, פרק סו, הלכה ז ועוד ואכמ"ל.

²⁸ גיטין לח ב.

²⁹ שם, ד"ה "בעינן בי מדרשא".

³⁰ כגון רבי מאיר - עיין להלן בסמוך, ד"ה "מצינו במדרש" וד"ה "על כרחנו".

³¹ כגון רבי אליעזר - ביצה טו ב והשוה פסחים כו רע"א על רבן יוחנן בן זכאי, ואכמ"ל.

³² כבר העירותי בשיעורי כינוסים קודמים לתורה ובעל-פה, שרבה - מנאמני בית-מדרשו של רבי יוחנן היה, ע"י, לפ"ש, מה שכתבתי בתושבע"פ, יט, תשל"ז, עמ' רמ, ד"ה "כבר" ומה שהעירותי שם, יג, תשל"א, עמ' קסט, הע' 55, ואכמ"ל.

רבי יוחנן: "דאמר... רבי יוחנן: שתי משפחות היו בירושלים... ושתיהן נעקרו"³³, ואחת משתיהן - חטאה היה "שקבעה סעודתא בשבתא", ר"ל, בזמן בית המדרש³⁴.

ומצינו במדרש: "אמרו: מעשה היה ברבי מאיר, שהיה יושב בבית המדרש בשבת בשעת מנחה ודורש. מתו שני בניו... במוצאי שבת בא רבי מאיר מבית המדרש... וראה שניהם מתים מונחים על המטה. התחיל בוכה ואמר: 'בני בני! רבי רבי!...' שהיו מאירין פני בתורתן!"³⁵ והסיקו חז"ל: "מפני מה נתחייבו בניו של רבי מאיר ומתו שניהם בבת אחת? מפני שהיו רגילין להניח בית המדרש ויושבין באכילה ובשתייה"³⁶.

והנה, מדרש זה אומר: דרשני! על רבי מאיר אמרו חכמים: "תנא: לא רבי מאיר שמו... ולמה נקרא שמו רבי מאיר? שהוא מאיר עיני חכמים בהלכה"³⁷. ואם רבי מאיר הוא שאמר על בניו שהיו מאירין פניו בתורתן, הרי שהם היו תלמידי חכמים וברמה גבוהה ביותר. ואם כך, כיצד ניתן להבין, שבשעה שהרב, והרב היה אביהם, היה דורש, היו הם "יושבין באכילה ובשתייה"!

על כרחנו איפא עלנו לומר שמאחר שרבי מאיר דרש דרשתו בשעת מנחה, דעתם היתה, שקיום מצות סעודה שלישית באותה שעה עדיפה והיא פוטרם מחובת ההשתתפות בשיעורו של הרב, וזה היה חטאם וזה היה עונשם³⁸.

פסיקת הפוסקים

לאור האמור הורו רבותינו הפוסקים ובדורות שונים, ראשונים ואחרונים ובצורה חד משמעית ומתוך הדגשת החומרה היתירה על איסור קביעת סעודה שלישית בשעת דרשת הרב.

כך הורה רבי אלעזר מגרמיזא, בעל הרוקח, מראשוני אשכנזי וחסידיה: "ואין להניח הדרשה עבור הסעודה השלישית, כדאמר בפרק השולח גט (= המכוון בעקר למאמרו של רבי יוחנן על שתי משפחות

³³ במקום הנ"ל, הערה 28. אשר ללשון "דאמר" יש להעיר: א) כבר הורה הר"ז בספר הצבא, מידה עשירית, שהלשון "דאמר" - ענינו "דדומה במקצת ולא הויה ראייה לגמרי"; ב) בענין שלפנינו ההקש ממיתה לירידה בנכסים יסודו בנאמר בגמרא: "מאי מיתה?" עניות" (עבודה זרה ה סע"א, עיין שם עוד והשוה נדרים ז ב). ואף הנדוי, הנ"ל, ליד הערה 17, כן: 'מאי שמתא? אמר רב: שם מיתה" (מועד קטן יז סע"א. ועיין במיוחד לרש"י נדרים ז ב, ד"ה "כל מקום"). הווי אומר: מיתה = עניות = שמתא. ואכמ"ל.

³⁴ בדקדוקי סופרים לגיטין, שנדפס בניו יורק תשכ"ו, צויין בשינויי גירסאות, שבאחד מכ"י שבותיקן נוסף בגיטין, שם, בגוף הגמרא: בעידן בי מדרשא, ושכך הוא בילקוט שמעוני, רמז תרסז. והנה, אשר לתוספת "בעידן בי מדרשא" שבכה"י - נראים הדברים, שזוהי תוספת פירוש. לשונו של רבי יוחנן היא עברית והדברים שלשונם ארמית, נוספו בעקבות לשונו של רבה, שם. ועיי' מש"כ הרשב"א, תורת הבית, בית שני, שער שלישי, יוזעפאף, ד"צ ירושלים תשכ"ג, עמ' 84: "ורבי יוחנן אמרה עברי, כלשונו, בארץ ישראל" ואכמ"ל ובשיעורי על "לשונות תנאים בניהם של אמוראים" אדון בעניין זה בס"ש. ואשר לילקוט שמעוני - שם נוסף בלשון עברית "בזמן המדרש" ואכמ"ל ומקוה אני לחזור ולדון בכך בס"ש במ"א על "דרכו של הילקוט שמעוני, גירסתו, פירושו והכרעותיו".

³⁵ מדרש שוחר טוב, משלי, פרשה לא, ראש הפסוק "אשת חיל".

³⁶ שם.

³⁷ עירובין יג ב ועיי"ש עוד.

³⁸ מן הראוי לשים לב ללשון שתפסו חז"ל בבואם לגנות התנהגות זו של בני רבי מאיר: "רגילין להניח בית-המדרש ויושבין באכילה ושתייה". לשון זו מקבילה למטבע לשון "מניחין חיי עולם ועוסקים בחיי-שעה", לשון גינני על עזיבת תורה לצורותיה (תענית כא רע"א; שבת לג ג; שם, י רע"א; והשוה גם ברכות ח סע"א ואכמ"ל ועיין להלן בסמוך) כולל עזיבת דרשת הרב על מנת לקיים את המצוה של סעודת היום (ביצה טו ב והשוה למעלה, הע' 31). אף זה הלשון שתפסו חז"ל כאן "ויושבין באכילה ובשתייה" במקום מטבע הלשון "וקובעין סעודת שבת" הנ"ל בגיטין הן על ידי רבי יוחנן (ליד הערה 33) והן על ידי רבה (ליד הערה 28) מורה, שכוונת חז"ל היתה לעורר בלבנו סלידה כלפי מי שמקיים סעודה, שלישית בשעת דרשת הרב. והשוה לשון רבי אליעזר הגדול, ביצה טו ב, בדברו על עזובי דרשת הרב לפני שנגמרה על מנת לקיים סעודת היום: "הללו - בעלי פטסין" ו"הללו - בעלי חביות" וכו' עיי"ש ואכמ"ל ובסיוע שמים אדון בשיעורי "לישנא מעליא" בלשונות חז"ל, שבהן הורו אורחות חיים.

שהיו בירושלים שנעקרו³⁹) ובמדרש משלי ... מפני מה נתחייבו שני בניו של רבי מאיר, שמתו שניהם **ביחד בשבת במנחה?** מפני שהיו רגילים להניח בית המדרש **במנחה** ואוכלים!⁴⁰.

וכך פסק רבינו ה"מגן אברהם", שהוא הוא, כלשונו של רבנו האבני נזר, ה"מרא דאתרא" לענייני אורח-חיים⁴¹: "אין להניח הדרשה עבור **סעודה ג'**, כדאיתא במדרש משלי ... שמתו בני של רבי מאיר **מאותו החטא**"⁴².

וכך הורה בדורנו אחד מגדולי הרבנים, רבה של ה' מאד, הרב חיים צבי ערנרייך, בחיבורו "קצה המטה": "שאפלו צדיקים אנשי מעשה שבעיר **מחויבים** לילך לשמוע הדרשה, והם יהיו **הראשונים**, ומהם ילמדו המון שלא להיות מסיר אזנו משמוע תורה... וכבר מצינו בספרי מוסר, שרבנו הבית יוסף והאר"י הקדוש ז"ל הלכו לשמוע בכל שבת דרשות הרב מהר"ם אלשיך ז"ל"⁴³.

מחבר "קצה המטה" משתמש בלשון "מחויבים". מי שמצוי אצל ספרות ההלכה ולשונוותיה יודע מה רבה חומרתה של "**חובה**" על זו של מצוה⁴⁴.

מחבר "קצה המטה" מביא ראיה גם מן המעשה אשר עשו "רבינו הבית יוסף והאר"י הקדוש ז"ל". ויש לזכור, שהרב מהר"ם אלשיך היה **תלמידו** של מרן הבית יוסף, הבית יוסף הוא שהסמיכו והוא אף שמינהו לדיין בבית דינו⁴⁵.

³⁹ הרוקח, במקום הנ"ל, הערה 40, מציין: "פרק השולח גט", ר"ל: גיטין לח ב, שם מובאים, כנ"ל, דברי רבה על ירידה בנכסים ודברי רבי יוחנן על משפחה שנעקרה, ברם, מאחר שהרוקח אינו מסתפק בציון לדברים שנאמרו **בגמרא**, אלא מוצא לנכון, כמובא בהמשך, להביא גם **מדרש משלי** על מותם של שני בני רבי מאיר, מסתבר, על פי הכלל "יגיד עליו רעו" (יבמות לא רע"ב ושי"נ. על פי איוב לו לג), שבצינו לגמרא בגיטין התכוון **בעיקר** לדברי רבי יוחנן, כלומר מגמתו היתה להבליט ובכלל החריפות מה גדולה העבירה של מי שקובע סעודה שלישית בשעת דרשת הרב.

זוהי גם מגמתו של רבנו ה"מגן אברהם", עיין דבריו להלן בסמוך, ליד הערה 42. דרכו של רבנו ה"מגן אברהם" היא, כידוע, לקצר ביותר. ע"י, מה שכתב אחד מאבותי ה"תוספות שבת", בהקדמתו לחיבורו זה, ד"ה "פתשגן", ד"צ זאלקאווא תקס"ו סוף העמוד השני, על ההשלכות של דרכו זה והשוה מה שכתב ה"פרי מגדים" בהקדמה לחיבורו על אורח חיים, אות א ואות ז. והנה, בעניין שלפנינו, בבואו לקצר הוא מביא את היסקו של הרוקח ואת הדברים שבמדרש משלי בלבד. ההעדפה של האמור **במדרש** על הנאמר **בגמרא** מעידה על מגמתו הברורה - להעמיד על חומרת העניין הנידון.

יש להעיר, שבי"משנה ברורה" לא הביא את הדברים שבמדרש משלי על מות שני בני רבי מאיר ואף לא את הדברים שבגמרא על משפחה שנעקרה, שנאמרו משמו של רבי יוחנן, אלא את דברי רבה על ירידה בנכסים בלבד (משנה ברורה, הלכות שבת, סימן רצ, ס"ק ז והשוה דבריו, שם, ס"ק ח ואכמ"ל). ונראים הדברים, שלא קיצור סתם לפנינו, אלא קיצור מכוון. וילמד 'סתום מן המפורש. בנו של ה"משנה ברורה", ר' ארי' ליב כהן, מעיד בשמו של רב גדול, שבנעוריו למד בדין והיה מן המקורבים ל"משנה ברורה", שהלה שמע מפיו של ה"משנה ברורה" מה טעם השמיט דברי חז"ל מסויימים בספרו "חפץ חיים", שאף הוא, כ"משנה ברורה", נתחבר מתוך מגמה של פסיקת הלכה, לאמור: "ביד החזקה להרמב"ם, בהלכות דעות, פוסק, כי כת מספרי לשון הרע אין להם חלק לעולם הבא (והוא בתוספתא פאה, פרק א) ואמר מר אבי (= החפץ חיים), כי הוא **השמיט** זאת בחיבורו, שאמר: 'איך האב ניט געוואלט ארויס צו דער וועלט **שיסן מיט א באמבע**' (= אני לא רציתי לצאת אל העולם ביריית פצצה), 'נאר **זאס איז דאך א דין**' (= אבל זה בכל זאת דין), **אם כי לא העתקתי אותו...**" (מכתבי הרב חפץ חיים זצ"ל, ניו-יורק התשי"ג, בחלק "דרכיו נמוקיו ושיחותיו", סעי"מ פ - רע"מ פא). לאור עדות זו נראה, שאף ההשמטה בעניין שלפנינו - מקורה בנטייה, שלא להביא דברי חז"ל, שעלולים להישמע כחריפים ביותר באזני בני-הדור. וצ"ע.

⁴⁰ הרוקח, הלכות שבת, סימן נה, ד"ה "ויקהל", ירושלים תשכ"ז, עמ' מג.

⁴¹ שו"ת אבני נזר. והשוה לשון רבינו החתם סופר בתשובותיו, יורה דעה סי' ו רד"ה אבל: "והרי מגן אברהם - גדול האחרונים".

⁴² מגן אברהם, הלכות שבת, סימן רצ. ועי' מה שהעירותי למעלה, הערה 39.

⁴³ מטה אפרים, סימן תרב, סעיף מא, קצה המטה, הערה לו.

⁴⁴ עי', לפ"ש, רמב"ם, הלכות חמץ ומצה פרק ח הלכה י וכבר דנתי בעניין זה בכינוס השלישי לתורה שבעל-פה בשיעורי "על דרך ההגדרה במשנת הרמב"ם", שלא נדפס בשעתו ונתפרסם רק בחלקו ובשיבושי-דפוס מרובים ב"שנה בשנה תשכ"ה", עמ' 223 ואילך. ועי' גם בשיעורי "דיוק בלשונות חז"ל - אחד והמקורות ההכרעה של הרמב"ם בפסק ההלכה", תורה שבעל-פה, יג, תשלי"א, עמ' קנז ואילך.

מחבר "קצה המטה" אומר: "ומהם ילמדו המון שלא להיות מסיר אזנו משמוע תורה". לשון זו היא לשון הכתוב במשלי⁴⁶: "מסיר אזנו משמוע תורה גם תפלתו תועבה". חכם המשתמש בלשון הכתוב - רואה אותו באספקלריית חז"ל⁴⁷. והנה, בגמרא נאמר מקרא זה על מי שבשעת שיעורו של הרב היה קם כדי לקיים מצות תפילה בזמנה: "ר' ירמיה הוה יחיב קמיה דר' זירא והוה עסקי בשמעתא. נגה לצלויי והוה קא מסרהב (רש"י: ממהר לעמוד) ר' ירמיה. קרי עליה ר' זירא: 'מסיר אזנו משמוע תורה גם תפלתו תועבה'!"⁴⁸. מכאן, שכוונתו של מחבר "קצה המטה", בהשתמשו בלשון כתוב זה, היתה אפוא לומר, שמי שאומר לקיים מצוה אחרת בשעת שיעורו של הרב - מצותו היא בבחינת **תועבה**.

שיעור הרב בשבת דוחה איסורים מסוימים מדבריהם

ולא עוד. מצינו, שלעתים חז"ל לא העמידו דבריהם. במקום, שההעמדה, על איסור מדבריהם עלולה לעכב קיום מצוה, שיש עמה עונש חמור ככרת⁴⁹, יש שאמרו: יבוא עשה שיש בו כרת וידחה איסור של דבריהם⁵⁰.

ואף בעניין שלפנינו כך. ראינו למעלה, שהחיוב לבוא אל שיעורו של הרב בשבת - ענשו חמור ביותר⁵¹. לפיכך יש שהקלו באיסורים מסויימים ובלבד שלא תהא מניעה לקיום חובה זו.

כך לעניין יום הכיפורים. כידוע, אסור לבוא במים ביום הכיפורים⁵². והנה, אמרו בגמרא, שאלה שגרו מעבר לנהר - התיר להם רב יוסף לעבור ביום הכיפורים במי-הנהר ובלבד שיוכלו לבוא ולהשתתף בשיעור שנתן לרבים בו ביום. ולא עוד אלא שהוא התיר להם לעבור במי-הנהר אף על מנת לחזור הביתה לאחר השיעור, שכן אם לא יוכלו לחזור בו ביום - ימנעו להבא מלבוא אל השיעור כלל: "רב יוסף שרא להו לבני בי-תרבו (רש"י: שם הכפר) למיעבר במיא למיתי לפירקא... ושרא להו למיזל. אמר ליה אביי: 'בשלמא למיתי - לחיי! אלא למיזל - מאי טעמא'?"⁵³. רב יוסף ביאר: "כדי שלא תהא מכשילן לעתיד לבא"⁵⁴.

וכך לעניין חמץ בפסח. "שנו חכמים: היה יושב בבית-המדרש ונזכר שיש חמץ בתוך ביתו - מבטלו בלבו, אחד שבת (שחלה בערב פסח, ואז לא למדו אחר הצהריים אלא בבוקר⁵⁵) ואחד יום-טוב (של פסח עצמו)"⁵⁶ ומבואר בגמרא⁵⁶, שכאן מדובר "בתלמיד יושב לפני רבו", ש"נזכר שיש עיסה מגולגלת בתוך ביתו

⁴⁵ עיי' ש' שלם, רבי משה אלשיך, ירושלים תשכ"ז, מבוא, עמ' כא.

⁴⁶ כח ט.

⁴⁷ עיי' לפ"ש, בראשי פרקים משיעורי על "מקורות נרמזים בספרות ראשונים", שנדפסו בדברי הקונגרס המדעי השביעי, ירושלים תשמ"א, עמ' 175-181 ובמיוחד שם, פרק ג, עמ' 180-181 ואכמ"ל.

⁴⁸ שבת י א.

⁴⁹ עיי' פסחים צא ב והשוה חגיגה כה ב, שבועות לט א "אלו הן... חמורות" וכו' ורמב"ם, הלכות קרבן פסח פרק ו הלכה ו ואכמ"ל. ועיי' להלן, הע' 51.

⁵⁰ עיי' פסחים שם ולשון הרמב"ם, שם, סוף הלכה ה.

⁵¹ עיי' למעלה, פרק "חומרת העבירה" וכו' ופרק "חכם המסרב לבוא" וכו'. ועיי' רמב"ם, הלכות תשובה, פרק א, סוף הלכה ב והלכות שבועות פרק יב, הלכה ב. ועיי' מה שכתבתי בשיעורי "לדרכו של חכם", תורה שבעל-פה, כ, תשל"ט, עמ' צט-קא. והשוה לשון ספר החינוך, להלן, ליד הערה 75.

⁵² יומא עז ב.

⁵³ שם.

⁵⁴ שם, ועיין דקדוקי סופרים לשם, אות ז.

⁵⁵ עיי' פסחים קט רע"א, "אמרו עלי על רבי עקיבא" וכו'.

⁵⁶ פסחים ז רע"א.

ומתיירא, שמא תחמיץ" ומפני כבוד תורה אמרו חכמים, שלא יקום ויצא משיעורו של הרב, אלא יקדים לבטל את העיסה בטרם תחמיץ⁵⁷.

וכן לעניין הלכות שבת. בשביל שני דברים התירו טורח בשבת ואחד מהם – להגדיל את האפשרות להשתתף בשיעורו של הרב לרבים בשבת. שנינו: "מפנין אפילו ארבע וחמש קופות של תבן ושל תבואה מפני... בטול בית-המדרש"⁵⁸, ומפרש רש"י: "אם צריך למקומן, להושיב שם... תלמידים לדרשה"⁵⁹. יתר על כן. בגמרא מובא מעשה ברבי: "פעם אחת הלך רבי למקום אחד וראה מקום דחוק לתלמידים ויצא לשדה ומצא שדה מלאה עומרים ועימר רבי כל השדה כולה"⁶⁰.

מטבע לשון - עדות לקיום החובה להשתתף בשיעור הרב בשבת

ושההקפדה שהקפידו חכמים על ההשתתפות בשיעורו של הרב בשבת ושהגזירות והסייגים שעשאו כדי למנוע אפשרות של העדרות מן השיעור השיגו את יעדן ושהיה זה מקובל ומובן מאליו, שלא רק תושבי המקום ואורחיו, אלא גם תושבי הסביבה, הנמצאים בתחום שבת, היו משתתפים בשיעורו של הרב בשבת - ניתן ללמוד גם ממטבע לשון, שהיתה שגורה בפיהם של חכמים שונים ובדורות שונים, כשהיו משמיעים לחבריהם דבר תורה מעולה שהשמיעוהו בשיעורם בשבת או ששמעו מהרב בשיעורו בשבת, כגון: "אמר ליה רב חסדא לרמי בר חמא: 'לא הוית גבן באורחא בתחומא, דאיבעיא לן מלי מעלייתא!'"⁶¹. וכן: "אמר ליה רבינא לרב פפא: 'לא הוית גבן באורתא בתחומא בי-חרמך, דרמי רבא מלי מעלייתא אהדדי ושני להו!'"⁶². וכיו"ב: "אמר ליה רב נחמן לרב הונא: 'לא הוה מר גבן באורתא בתחומא, דאמרינן מלי מעלייתא!'"⁶³.

לשון זו - פירשה רש"י: "חבל על שלא היית אמש אצלנו בתוך התחום, שתוכל לבא לבית-המדרש ולשמוע"⁶⁴.

רב נחמן ורב חסדא בני דור מעבר, דור שני-שלישי לאמוראי בבל היו ואלו רב פפא - דור חמישי לאמוראי בבל היה⁶⁵.

ועוד, רב חסדא - רבו וחמיו של רמי בר חמא היה. רבינא ורב פפא - חברים היו. רב נחמן ורב הונא - גם הם חברים היו, אלא שרב הונא ראש גדולי התורה שבדור היה⁶⁶.

לפיכך, העובדה, שמצינו, שחכמים שונים בדורות שונים וכלפי חכמים בדרגות תורה שונות, רב כלפי תלמידו, רב כלפי חברו ורב כלפי ראש גדולי התורה שבדורו, משתמשים במטבע לשון אחת וההבדל שביניהם אינו אלא בצורת הפנייה בלבד - לתלמיד ולחבר פונה הרב בצורת הנוכח: "לא הוית גבן באורחא

⁵⁷ עיי רש"י שם, ד"ה "עיסה מגולגלת". ואשר ללשון רש"י "אימת כבוד רבו" – אחזור בס"ש בשיעורי הנ"ל הע' 47, בפרק "רמיזותיו של רש"י" ואכמ"ל.

⁵⁸ משנה, שבת, ראש פרק יח, קכו ב.

⁵⁹ שם, ד"ה "מפנין".

⁶⁰ גמרא שם, קכו א. ועיין שם בגמרא, שרבי "צוה ועימר". ועיין רמב"ם הלכות שבת פרק כו הלכה טו. ואכמ"ל.

⁶¹ בבא קמא כ סע"א.

⁶² זבחים ב רע"ב.

⁶³ בבא בתרא נא א.

⁶⁴ רש"י, זבחים, במקום הנ"ל, הע' 62, ד"ה "לא הוית גבן" והשוה פירושו הראשון של רש"י. בבא קמא, במקום הנ"ל, הע' 61, ד"ה "בתחומא".

⁶⁵ לעניינים אלה - השווה ספרו הגדול של פרופ' ח' אלבק המנוח, "מבוא לתלמודים", ירושלים תשכ"ט, על פי המפתח, ואכמ"ל.

⁶⁶ עיי למעלה, הערה 18.

בתחומא⁶⁷ ולגדול ממנו בתורה הוא פונה בצורת הנסתר: **"לא הוה מר גבן באורתא בתחומא"**⁶⁸, מלמדת, שהמדובר כאן בשגרת לשון, המורה, שרק הימצאות מחוץ לתחום שבת יש בה למנוע גם חכם ואף גדול בתורה מן הרב מלבוא לשמוע את שיעורו של הרב, שכן אין להעלות על הדעת, שאילו היה בתוך תחום שבת, היה נמנע מלבוא אל השיעור.

טעם ייחודו של שיעור זה - חיזוק הדת

ראינו אפוא את ההקפדה, ומבחינות שונות, שהקפידה ההלכה, על ההשתתפות בשיעורו של הרב בשבת. ונשאלת השאלה: מהו הטעם של הייחוד המיוחד הזה של החיוב להשתתף בשיעורו של הרב בשבת?

והנה, ה"מגיד משנה", רבי וידאל די טולושא, בפרשו את ההלכה המובאת על ידי הרמב"ם "אף לקרות בכתובים בשבת בשעת בית-המדרש - אסור, גזירה משום ביטול בית-המדרש, שלא יהיה כל אחד יושב בביתו וקורא וימנע מבית-המדרש"⁶⁹ הוא כותב: "שהיו דורשין לעם בשבתות ומלמדין לעם חוקי הא' ותורותיו... ואפילו על החכמים הגדולים היה הרב מקפיד כשלא היו באין לשמוע דבריו, לפי שהקבוץ ברוב עם היה חוזק הדת ושמירת גדריו"⁷⁰.

ר"ל: דעתו של ה"מגיד משנה" היא אפוא, שהטעם של החיוב המיוחד להשתתף בשיעורו של הרב בשבת איננו בעצם קיום מצות לימוד תורה, שכן יכול אדם לקיים מצוה זו בשבתו בביתו, מי בקריאה בכתובים ומי בעיון מעמיק בהלכה, אלא בלימוד תורה ברוב-עם, במעמד של צבור גדול הכולל חכמים גדולים ופשוטי עם כאחד, שהשפעתו גדולה ביותר לחזק את האמונה ולהכשיר את הלב ליתר נכונות לתלמוד תורה ולקיום מצוותיה.

מהו המקור לטעמו זה של ה"מגיד משנה"?

מקור הטעם של ה"מגיד משנה" - משנת הרמב"ם על מצות "הקהל"

כבר העירותי בשיעורי על הרמב"ם ומפרשיו לסוגיהם⁷¹, שחיבורו של רבי וידאל די טולושא, "מגיד משנה" איננו פירוש בלבד ל"משנה תורה", אלא ספר תשלום, הכולל גם פירושים, גם השגות וגם תוספות לדברי הרמב"ם⁷². אולם אשר לפירוש דברי הרמב"ם יש לו ייחוד - פירושו דלויים ממשנת הרמב"ם עצמו, לעתים באופן ישיר ולעתים דרך מקור-ביניים. ואמנם אף דברי ה"מגיד משנה" בעניין שלפנינו - מקור להם במשנת הרמב"ם עצמו, בדברי הרמב"ם בטעמה של מצות "הקהל".

⁶⁷ כלמעלה, ליד הערה 61 וליד הערה 62.

⁶⁸ כלמעלה, ליד הערה 63.

⁶⁹ הלכות שבת, פרק כג, סוף הלכה יט.

⁷⁰ מגיד משנה, שם.

⁷¹ עיין ברשימת הנושאים בשבועון היהודי בארצות השפלה N.I.W 19. נובמבר 1954.

⁷² על סוג זה של חיבורים, ספרי "תשלום" להלכות הרי"ף, על טיבם, דרכם ומדוניהם, עמדתי במאמריי "על ספר התשלום להלכות הרי"ף של רבנו אפרים" (קריית ספר, כו, תשי"י עמ' 322-338), "שרידים מפירושים וספרי תשלום על הלכות הרי"ף" (תרביץ, כא, תשי"י, עמ' 165-184), "ספרים וקטעי ספרים על הלכות הרי"ף ועל דרך הרי"ף" (קריית ספר, כח, תשי"ב, עמ' 232-210), ו"פירוש תלמיד הרמב"ן ז"ל למסכת תענית" (שם, כט, תשי"ג-תשי"ד, עמ' 391-429), ועוד, ולאחר מיכן עמדו על מדות אלו גם אחרים, כגון מ"ד בן-שם, ספר הנר על מסכת ברכות, ירושלים תשי"ח, מבוא, עמ' יא; פי יברוב, חי' הרי"ף על מסכת מגילה, ירושלים תשכ"ו מבוא, עמ' 8; ועוד. ועי' כתובות כה ג ומכות ה ב, שאמרו, שרבי יוחנן: "הדר חזייה ... בישות" ואכמ"ל.

בעניין מצוה זו אמרה תורה: " ... בבוא כל ישראל לראות את פני ה'... הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגרך אשר בשעריך למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' א-יכם ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת ובניהם אשר לא ידעו ישמעו וילמדו ליראה את ה' א-יכם כל הימים..."⁷³.

ואומר הרמב"ם: "חייבין להכין לבם ולהקשיב אזנם לשמוע באימה ויראה וגילה ברעדה כיום שניתנה בו בסיני. **אפילו חכמים גדולים**, שיודעים כל התורה כולה - חייבין לשמוע בכונה גדולה יתרה. **ומי שאינו יכול לשמוע** - מכויין לבו לקריאה זו, שלא קבעה הכתוב **אלא לחזק דת האמת**, ויראה עצמו כאלו עתה נצטוו בה ומפי הגבורה שומעה, שהמלך - שליח הוא להשמיע דברי האי!"⁷⁴.

כלומר: דעת הרמב"ם היא, שמצות "הקהל" - מטרתה אפוא לא הקניית ידע בתורה, שהרי "אפילו חכמים גדולים, שיודעים כל התורה כולה חייבין לשמוע", "ומי שאינו יכול לשמוע" - מכויין לבו לקריאה זו", אלא הקניית חוייה עמוקה של יראת כבוד כלפי תלמוד תורה, חוייה בלתי נשכחת למראה המעמד הנשגב של כל העם לשכבותיו, אנשים, נשים וטף, המעיד על הזדהות של כל אחד לחוד ושל כולם ביחד עם דבר ה'.

מחבר ספר החינוך, אשר, כידוע, דרכו לילך, בדרך כלל, בעקבות הרמב"ם, מבהיר מטרה זו בבהירות יתר: "משרשי המצוה... שיקהלו הכל יחד... ולהיות הקול ייצא בתוך כל העם, אנשים, נשים וטף, לאמר: 'מה הקבוץ הרב הזה, שנתקבצו יחד כולנו?' ותהיה התשובה: 'לשמוע דברי התורה, שהיא כל עיקרנו והודינו ותפארתנו, ויבואו מתוך כך לספר בגודל שבחה והוד ערכה, ויכניסו בלבם חשקה, ועם החשק בה - ילמדו לדעת את השם... וכענין שכתוב בפירוש בזאת המצוה: 'ולמען ילמדו ויראו את ה'...' ועובר על זה, בין איש בין אשה ולא בא... בטלו עשה זה וענשם גדול מאד, כי זאת המצוה - עמוד חזק וכבוד גדול בדת"⁷⁵.

הרי שהטעם לחיוב המיוחד להשתתף בשיעורו הקהלתי של הרב בשבת המובא על ידי ה"מגיד משנה" זהה עם הטעם המובא על ידי הרמב"ם בעניין מצות הקהל.

והנה, כבר העירותי בשיעורי בתורתם של רבותינו הראשונים ובמיוחד בשיעורי במשנת הרמב"ם, מהם גם בכינוסי תורה שבעל-פה⁷⁶, שלעתים ניתן למצוא אישור להנחה על מקורותיהם של דברי רבותינו הראשונים על ידי עמידה על לשונות דומים בדברי רבותינו הראשונים ובדברי מקורם המשוער.

ואף בעניין שלפנינו כך. אם נשוה את דברי ה"מגיד משנה" בעניין חובת ההשתתפות בשיעורו של הרב בשבת עם דברי הרמב"ם ב"משנה תורה" שלו בעניין מצות הקהל נמצא, שדברי ה"מגיד משנה" בהלכות שבת מצויים לשונות, שאינם אלא לשונות הרמב"ם בהלכות חגיגה, בפרק על דיני הקהל.

מגיד משנה, הלכות שבת, כג יט	רמב"ם הלכות חגיגה, ג ו-ד
ואפילו על חכמים גדולים	אפילו חכמים גדולים (הלכה ו);
שהקבוץ ברוב עם	מתקבצין ... ברוב בני-אדם (ה' ד) ^{76*} ;
חוזק הדת	לחזק דת האמת (סוף הלכה ו).

⁷³ דברים לא יא-יג.

⁷⁴ הלכות חגיגה, פרק ג, הלכה ו.

⁷⁵ ספר החינוך, מצוה תריב, מהדורת הרב ח"ד שעוועל, ירושלים תשי"ד, סעי"מ תשל- סעי"מ תשל.

⁷⁶ עיין במאמרי שצויין למעלה, הערה 47 וש"י. ועיי גם במאמרי שצוינו למעלה, הערה *20.

^{76*} והשוה לשון הרמב"ם בפירושו למשנה, בכורים, ג ב: "ומה שמתקבצין ... ברוב עם ... ואכמ"ל.

טעמו של הרמב"ם למצות הקהל - מקור לו בתלמוד

שנו חכמים בברייתא: "מעשה ברבי יוחנן בן ברוקה ורבי אלעזר בן חסמא, שהלכו להקביל פני רבי יהושע בפקיעין. אמר להם: 'מה חידוש היה בבית המדרש היום?' אמרו לו: 'תלמידך אנו ומימך אנו שותין (רש"י: ואין לנו לדבר בפניך)!' אמר להם: 'אף על פי כן! אי-אפשר לבית-המדרש בלא חידוש!' – 'שבת של מי היתה?' – 'של רבי אלעזר בן עזריה היתה.' – 'ובמה היתה הגדה היום?' אמרו לו: 'בפרשת הקהל'. – 'ומה דרש בה?' – 'הקהל את העם האנשים הנשים והטף - אם אנשים באים ללמוד, נשים באות לשמוע, טף למה באין? כדי ליתן שכר למביאייהו'. אמר להם: 'מרגלית טובה היתה בידכם ובקשתם לאבדה, ממני'!"⁷⁷.

ואומר רבי יעקב ריישר: "בירושלמי⁷⁸ גרסינן: 'אלא כדי ליתן שכר למביאייהו', וכן הוא הגירסא לפני מהרש"א⁷⁹, וכל היכא דנקט לשון 'אלא' - משמע, שחוזר ממה שעלה על דעתו תחלה! ולכאורה אין כאן חזרה כלל! גם הלשון 'אם אנשים' וכו' - מדנקט הלשון 'אם', משמע, דעל הספק⁸⁰ מדבר! הוה ליה להקשות כפשוטו: 'טף למה באו?' והיאך תליא הקושיא בי'אם אנשים' וכו'?! עיין ב'יפה מראה', ריש חגיגה⁸¹ ולי נראה, דהכי פירושו, **דלכאורה** מלשון המקרא משמע, דעיקר טעם מצוה זו ד'הקהל' - כדי **שישמעו וילמדו**, ואם כן, יכול האומר לומר: 'למה לי טורח ההליכה, לעזרה? אני **אשב בביתי ואשמע ואלמדו**, ואין צורך לבטל זמן-מה בהליכת דרך זו! וכדי להוציא מדעה **חיצונה**⁸² כזו - קאמר: 'אם יהי' כדעתך, דאנשים באים ללמוד ונשים לשמוע, אם כן, יהי' קשה: טף למה באו? אלא וודאי, **דעיקר טעם** מצוה זו משום **הבאה!** וכמו בטף, ששכר הוא רק למביאייהו, כן בנשים ואנשים **הטעם העיקרי**, שיבואו לעזרה ולשמוע וללמוד ולא לישב בביתו, **כי 'ברוב עם הדרת מלך'** ו'**כבוד תורה!**' וזהו 'מרגלית טובה'. ומשום הכי דרש כך **רבי אלעזר בן עזריה**, דאמר בברכות⁸³: 'יכנסו הכלי מהאי טעמא'⁸⁴.

⁷⁷ חגיגה ג סע"א.

⁷⁸ שם, פרק א, ראש הלכה א. ועי"ל, הע' 81.

⁷⁹ מהרש"א לבבלי, במקום הנ"ל הערה 77, ד"ה 'נשים', וצ"ע ואכמ"ל.

⁸⁰ יותר מזה. לעתים לשון הפתיחה "אם" בא לא רק להטיל ספק בהנחה, אלא להפריכה מכל וכל. עיין, למשל, דרשת רבי עקיבא "אם בראשון - הרי כבר נאמר 'שבתון', אם בשביעי - הרי כבר נאמר 'שבתון'!..." (חגיגה יח א) ואכמ"ל, ועי' להלן, הע' 81.

⁸¹ עיין למעלה, הע' 78. בנוסח הברייתא שבבבלי לשון הפתיחה היא: "אם אנשים באים ללמוד" ואילו בנוסח שבירושלמי לשון הפתיחה היא: "**הואיל** ואנשים באים ללמוד". ר' שמואל יפה אשכנזי בפירושי "יפה מראה" לאגדות הירושלמי שם לב ללשון זו והוא כותב: "קשה! דלא הוה [ליה] למימר אלא, **בשלמא** (הלשון **הארמית** "בשלמא" בפיו של התנא רבי אלעזר בן עזריה לאו דווקא, עי' מ"ש למעלה, הע' 34, אלא שלא נתכוין ר"ש יפה אשכנזי כאן אלא לקושי שבשימוש הלשון "הואיל", שהוא הוא נושא דיוקו, וכדרכם של חכמים - עי' מה שכתבתי בספר אלבק, ירושלים תשכ"ג, עמ' 70-52) אנשים באים ללמוד! לא האי לישא, דמשמע, **שמפני** שהאנשים באים ללמוד וכו' נמשכת השאלה: 'טף - למה?'. ר"ש יפה אשכנזי מציע שני הסברים, אחד משל "יש מפרשים" ואחד משלו. ברם, שני ההסברים קשים. הראשון - כבר דחאו ר"ש יפה אשכנזי עצמו בלשונו "**ולי** נראה" (שם). השני - כבר נדחה ב"כבוד חכמים עם חדושי מהר"א ז"ל" (שם, אמשטרדם תפ"ז כג סע"ב, אות א) בלשון "יפה מראה **דחק** לפרש" וכו'. ר"י ריישר דחה את שניהם בלשונו "ולי נראה". ולא באתי כאן אלא להדגיש שוב, וכדרכי בשיעורי מאז, שחכמי-תורה, גם במקום שהסבריהם אינם מתקבלים על ידי החכמים הבאים אחריהם, יש שאחת הנקודות שבדבריהם הדחויים משמשת כוח מעורר להסבר מצד חכמים אחרים וכדברי חז"ל, שאמרו: "אי לאו דדלאי לך חספא, מי משכחת מרגניתא תותייה" (יבמות צב ב ושי"ט). ואף בעניין שלפנינו כך. ייתכן אפוא מאד להניח, שדיוקו של ר"ש יפה אשכנזי בלשון הפתיחה "הואיל" הוא שעורר את ר"י ריישר מצדו לדייק בלשון הפתיחה "אם" ואכמ"ל. ועי"ל, הע' 80.

⁸² "מדעה חיצונה" = מדעה אפיקורסית, ועיין להלן, הערה 84.

⁸³ כח רע"א.

⁸⁴ עיין יעקב לעין יעקב, ראש מסכת חגיגה, ד"ה "כדי". ר"י ריישר נמנה, כידוע, עם החכמים הנאבקים על השלטת דרכי תורה. ועולה על הדעת, שמא חריפות ראייתו את מדרשו של רבי אלעזר בן עזריה בעניין פרשת הקהל כמו גם חריפות לשונו "להוציא מדעה חיצונה" (עי' למעלה, הע' 82) - מקורן במאבק שנאבק הוא עצמו בעניין שיעורו של הרב בשבת. ואם נשים לב, שר"י ריישר בהסברת תוכנו של מדרשו של ראב"ע בעניין הקהל תפס לשון "אני **אשב בביתי** ואשמע ואלמדו", לשון שכיוצא בה תופס הרמב"ם בעניין שיעורו של הרב בשבת "שלא יהיה כל אחד **יושב בביתו וקורא**", נמצא חיזוק להשערה זו. ועיין למעלה, בפרק

דעתו של ר' יעקב ריישר - ראיות לי לביסוסה, אלא שהדברים ארוכים ובסיוע שמים אדון בהן בשיעורי על "דרשות תנאים ואמוראים - שיחזור נושאייהן על ידי חריזת שרידי חוליותיהן".

*

סיכומו של דבר: טעם הייחוד של החובה להשתתף בשיעורו של הרב בשבת הוא כטעמה של מצות הקהל - יצירת חוייה אמונתית המעמיקה חשקת תורה, ויראת שמים ומדרבנת לקיום מצוות.

סוברני, שהגיעה השעה להתחיל ביצירת האוירה לקראת קיום צו זה בדורנו. שיעור הרב בשבת ברוב עם יהא בו חיזוק הדת של המשתתפים והד החזיון המיוחד הזה יהא בו להרעיד- לבבות קפואים, לעורר את סקרנותם ובסופו של דבר להביאם לידי הרצון להיות שותפים לצבור שומר צו עליון בהקפדה ובהידור.

יודע אני מה רבים יהו הקשיים, מה שונים יהו ה"טעמים" להתחמקות. ברם, התמדה בהקפדה מצד מורי ההוראה ושידול הצבור על ידי לימוד המקורות שהובאו למעלה וכיוצא בהם ומאידך גילוי יזמה, ומרץ מצד מורי ההוראה בבחירת נושא השיעור ועיבודו - ערובה בהם להצלחה⁸⁵.

⁸⁵ "ומקור הטעם של המגיד משנה - משנת הרמב"ם בפרשת הקהל" והערה 76, ובס"ש ידובר בעניין זה במ"א על "פרשנות באספקלריית המקור המתפרש, פרשנות באספקלריית המפרש ופרשנות באספקלריית שניהם".

⁸⁵ על תפקיד הרב באירגון השיעור, על בחירת נושא השיעור, על זמן מתן השיעור ועל החובה שלא להקשות בשעת מתן השיעור הזה - אי"ה במ"א.